
Jurij Perovšek

Nemški liberalizem in vprašanje naroda ter državne ureditve. Primerjava z Jugoslavijo v dvajsetih letih*

Osnovni namen tega prispevka je opredeliti teoretično misel in politične koncepte nemškega liberalizma v weimarskem času glede ključnih vprašanj, ki so zadevala razumevanje naroda, bistvo weimarske državne oblike in njene notranje, tj. državno-pravne vsebine. Ta vprašanja gotovo zahtevajo historično razčlemba, kajti oblika države in načela, v kateri temelji organiziranost določenega državnega organizma, kažejo, kako posamezen narod gleda na svoj zgodovinski položaj in kako si je uredil – ali pa si v danem trenutku želi urejevati svoje državno življenje. Ker ta temeljna vprašanja rešuje vsak narod, pa je hkrati zanimivo tudi vedeti, kako so se v določenem zgodovinskem obdobju o njih opredeljevali posamezni politični dejavniki tudi znotraj drugih nacionalnih in državnih sredin. V tej zvezi je prispevek osredotočen še na eno vprašanje, in sicer na primerjavo nacionalnopolitične misli, državnopravnih konceptov in politične prakse, ki sta jo v dvajsetih letih o vprašanju naroda oblikovala nemški in jugoslovanski liberalni tabor.

Če najprej na kratko označimo glavne značilnosti nacionalnega vprašanja v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevini SHS) in opredelitve liberalnega tabora, ki so zadevale nacionalni problem, moramo predvsem poudariti, da je bila Kraljevina SHS po svojem temeljnem državnem zakonu, Vidovdanski ustavi, opredeljena kot nacionalno homogena država, torej kot država, v kateri obstaja nacionalna enotnost Slovencev, Hrvatov in Srbov in zaradi tega tudi samo en, t. i. jugoslovanski narod. Vzporedno z zanikanjem obstoja nacionalnih individualnosti v Kraljevini SHS pa je na osnovi velikosrbskih hegemonističnih zamisli o ureditvi jugoslovanske države, Vidovdanska ustava vzpostavljala tudi strogo centralistični državni ustroj. Ta ustroj je bil ustavno opredeljen v načelih, po katerih se je v kraljevini izvajala upravna oblast. Izvajanje te oblasti je namreč uveljavljalo enotnost državnega ozemlja in to na način, ki je v novonastali jugoslovanski državi popolnoma prekinil z dotakratnimi državno-pravnimi historičnimi individualnostmi. Vidovdanska ustava je zaničala nekdanjo državnost Srbije, Črne gore in Hrvaške, prav tako pa tudi državnost, ki so jo dosegli Slovenci znotraj novembra 1918 obstoječe samostojne državne skupnosti habsburških

* Za tisk prirejeno besedilo predavanja na Inštitutu za evropsko zgodovino, 6. marca 1989 v Mainzu.

Jugoslovanov – Države Slovencev, Hrvatov in Srbov.¹ S tem je dosledno utemeljila zedinjenje vseh jugoslovanskih pokrajin v eno, enotno državo, kajti določila je, da se celotno državno ozemlje – v nasprotju z načelom, ki bi zagotovilo oblikovanje nacionalno zaokroženih in zgodovinsko utemeljenih upravnih enot – aritmetično razdeli na posamezne upravne oblasti, ki so lahko imele največ 800.000 prebivalcev. Tako so te oblasti predstavljale zgolj dele enotnega in nedeljivega državnega ozemlja, ki jih je povezovala ena, beograjska centralna državna oblast. V enonarodno opredeljeni in centralistično zasnovani jugoslovanski državi je zato že kmalu po njenem nastanku nacionalni problem predstavljal najbolj vidno gibalno silo takratne družbene in politične stvarnosti. Narodi v formalnopravnem pogledu niso obstajali več, vzeta pa jim je bila tudi ena izmed osnovnih pravic, ki pogojujejo nacionalni obstoj – pravica do strnjene in upravno enotnega nacionalnega ozemlja.² Misel in praksa liberalnih političnih strank v Jugoslaviji in Sloveniji je bila glede tega problema jasna. Politični subjekti, ki so tvorili liberalni tabor, so pristajali na jugoslovanski nacionalni integralizem oziroma na enotno državno in nacionalno zavest, izrecno pa so podpirali še monarhistični državni centralizem. S tem so zanikali obstoj nacionalnega vprašanja v državi in odklanjali vsako obliko nacionalnih državnopravnih avtonomij. Sprejemali so le t. i. lokalno samoupravo, in sicer v tem smislu, da bi se lahko centralni organi – v skladu z že obstoječo ureditvijo – razbremenili zadev, ki so se nanašale na posebne interese posameznih krajev ali okrajev. To je bilo programsko in politično jedro gledanja liberalnih političnih strank na nacionalni problem v Kraljevini SHS. Razlog zakaj druge evropske liberalne politične sile (konkretno v Jugoslaviji) primerjamo prav z nemškim liberalnim taborom ter njegovim gledanjem na lastno nacionalno družbeno skupnost ter državno in ustavnopravno problematiko, pa je zelo preprost. V času po prvi svetovni vojni namreč liberalizem kot politični faktor v večini evropskih držav ni več pomenil odločujoče politične sile. Določeno izjemo in s tem tudi primer za tvorno vlogo liberalne politike je predstavljala le weimarska republika, saj je bil v njej liberalizem tisti dejavnik, ki je ob preurejanju nemške države po koncu prve svetovne vojne postavil ustavnopravne temelje weimarske skupnosti in opredelil glavne smeri njenega nadaljnega notranjepolitičnega državnega razvoja.

Svoje poglede na narod, njegovo državno skupnost in njeno ureditev je nemški liberalni tabor v weimarski dobi izražal preko dveh političnih subjektov, Nemške demokratske stranke (Deutsche Demokratische Partei – DDP) in Nemške ljudske stranke (Deutsche Volkspartei – DVP). Obe stranki sta se v letu 1918 razvili – prva iz

¹ Več o slovenski državnosti, doseženi v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov glej Jurij Perovšek, Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918, *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XXV, 1985, št. 1–2, str. 49–75, isti, *Država SHS kot način slovenske samoodločbe leta 1918*, *Borec*, XXXVIII, 1986, št. 3–4, str. 195–208, isti, *Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru leta 1918*, *Prispevki za novejšo zgodovino*, XXVIII, 1988, št. 1–2, str. 41–61.

² Podrobneje glej o osnovnih značilnostih nacionalnega vprašanja v Kraljevini SHS in o ustavnopravnih določilih, ki so v njej vzpostavljala jugoslovanski nacionalni integralizem ter državni centralizem v Jurij Perovšek, *Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 – april 1923)*, *Zgodovinski časopis*, 38, 1984, št. 1–2, str. 6–7.

levega in druga iz desnega krila prejšnje Narodnoliberalne stranke (Nationalliberale Partei). Njuna zgodovina je znana in v sodobni nemški histografiji tudi precej dobro obdelana. Mnogo je bilo že napisanega o nastanku, partijskem razvoju in vlogi DDP in DVP v tedanji nemški politiki, kot tudi o stališčih, ki sta jih stranki zavzemali do različnih notranje- in zunanjepolitičnih vprašanj.³ Toda kljub temu lahko ugotovimo, da vprašanja, ki nas zanimajo doslej še niso bila predmet pozornejše obravnave, posebne študije o liberalni politiki, ki je zadevala vprašanje naroda in s tem povezano nacionalno programatiko v weimarski republiki, pa še sploh ni.⁴ To vprašanje je doslej ostalo v glavnem neobdelano ali pa je bilo v posameznih delih le delno zajeto.

Če poizkušamo strniti liberalno teoretično misel in programsko politično naravnost, ki je zadevala narod in weimarsko državnoopravno problematiko, moramo predvsem opozoriti, da narodu kot zgodovinskemu dejstvu, počelih, ki ga opredeljujejo in nacionalnemu fenomenu nasploh, v nemškem liberalnem taboru niso namenjali izrecne teoretske pozornosti. Kljub temu pa iz pisanja liberalnih političnih publicistov vseeno lahko razberemo, kaj je za nemški liberalizem predstavljalo bistveno vsebino narodne skupnosti. Po dr. Gertrud Bäumer, vidni članici DDP in ministrski svetnici v državnem ministrstvu za notranje zadeve, je bil narod resnična skupnost notranjega

³ Na tem mestu lahko omenimo zlasti monografije Wernerja Stephana, *Aufstieg und Verfall des Linkliberalismus 1918-1933. Geschichte der Deutschen Demokratischen Partei*, Göttingen 1973 (navajam: Stephan, *Aufstieg und Verfall des Linkliberalismus*); Wernerja Schneiderja, *Die Deutsche Demokratische Partei in der Weimarer Republik 1924-1930*, München 1978 (navajam: Schneider, *Die Deutsche Demokratische Partei*); Lotharja Albertina, *Liberalismus und Demokratie am Anfang der Weimarer Republik. Eine vergleichende Analyse der Deutschen Demokratischen Partei und der Deutschen Volkspartei*, Düsseldorf 1972; Wolfgang Hartensteina, *Die Anfänge der Deutschen Volkspartei 1918-1920*, Düsseldorf 1962; in Alfreda Milatza, *Die liberalen Parteien in der Weimarer Republik. (Politische Parteien in Deutschland und Frankreich 1918-1939)*, Wiesbaden 1969. Omeniti je potrebno tudi monografijo Ursule Schelm-Spangenberg, *Die Deutsche Volkspartei im Lande Braunschweig. Gründung, Entwicklung, soziologische Struktur, politische Arbeit*, Braunschweig 1964, ki predstavlja uspel primer historične raziskave nastanka in političnega delovanja določene stranke v ožjem, pokrajinskem okviru. Med deli, v katera je vključena tudi obravnava osnovnih značilnosti politike liberalnega tabora v weimarski republiki in ki so izšla predno je nemška historiografija - predvsem v sedemdesetih letih - prešla k temeljitemu raziskovanju liberalne politike v letih 1918-1933, pa velja omeniti pregledne obdelave zgodovinskega razvoja nemških političnih strank - Ludwiga Bergsträsserja, *Geschichte der politischen Parteien in Deutschland*, München 1960; Wolfgang Treueja, *Die deutsche Parteien, zweite durchgesehene Auflage*, Wiesbaden 1962; Helge Grebing, *Geschichte der deutschen Parteien*, Wiesbaden 1962; Sigmunda Neumanna, *Die Parteien der Weimarer Republik*, Stuttgart 1965; in dober zgodovinski priročnik, *Die bürgerlichen Parteien in Deutschland. Handbuch der Geschichte der bürgerlichen Parteien und anderer bürgerlichen Interessenorganisationen vom Vormärz bis zum Jahre 1945*, Band I, *Alldeutscher Verband - Fortschrittliche Volkspartei*, Berlin 1968. Kar zadeva vključevanje liberalne politične misli in prakse v historično obravnavo weimarskega časa, pa je potrebno opozoriti še na znano študijo Karla Dietricha Bracherja, *Die Auflösung der Weimar Republik. Eine Studie zum Problem des Machtverfalls in der Demokratie*, Villingen 1955 in odlično sintezo Hagena Schulzeja, *Weimar. Deutschland 1917-1933*, ki je izšla v Berlinu leta 1982 kot četrti zvezek znane zbirke *Die Deutschen in ihre Nation*. (Navajam: Schulze, Weimar).

⁴ Na to posebej opozarja tudi eden izmed redkih poznavalcev liberalne nacionalnopolitične misli in politične prakse v letih 1918-1933, Jürgen C. Hess, ki v svoji izredno temeljiti monografiji »Das ganze Deutschland soll es sein« pravi, da so dognanja znanstvene literature nezadovoljiva, če se želimo seznaniti z vprašanjem povezanosti »demokracičnih hotenj in nacionalne programatike v weimarski republiki«. - Jürgen C. Hess, »Das ganze Deutschland soll es sein«. *Demokratischer Nationalismus in der Weimarer Republik am Beispiel der Deutschen Demokratischen Partei*, Stuttgart 1978, str. 16. (Navajam: Hess, »Das ganze Deutschland soll es sein«).

življenja, ker pač narodnostna bit »ne more biti poveznjena od zgoraj nad neko ljudstvo kot šablona, shema besed, pojmov, dolžnosti.« V tem smislu je bila zanjo narodnost »'samouresničenje' nekega ljudstva« - »zato lahko zraste samo kot nekaj spontanega in izvirnega iz širokih domačih tal.«⁵ Na specifično povezanost in zraslost nacionalnega občestva je opozarjal tudi politični publicist in poslanec DVP Rochus Freiherr von Rheinbaben, ki je poudarjal, da je »narodno... za nemški liberalizem tisto, kar pripadnike njegovega ljudstva in kar njegovo ljudstvo materialno, kulturno in moralno vodi kvišku.«⁶ Toda taka razmišljanja in opredelitve nacionalne skupnosti niso odločilno označevala liberalnega gledanja na nemško nacionalno problematiko weimarskega časa. V ospredju je bilo vprašanje države, ki je za narod »edina oblika uresničenja njegove zgodovinske usode.«⁷ To je konkretno pomenilo, da je liberalizem namenil glavno pozornost vprašanju državne oblike ter ustavnim osnovam državno-pravne ureditve nemškega nacionalnega življenja v weimarski skupnosti.

Vprašanje državne oblike za DDP in DVP ni bilo sporno. Kot je znano sta obe stranki sprejemali republikansko obliko vladavine, čeprav je DVP republiko najprej odklonila in je v letu 1919 imela vprašanje državne forme še za odprto. Toda že leta 1920, ko je vstopila v vlado, republikanski državni obliki ni več nasprotovala in je od tlej nastopala kot stranka, ki je zagovarjala republikansko državo. Takšno strankino naravnost je sredi dvajsetih let zelo jasno poudaril zgodovinski voditelj DVP Gustav Stresemann, ko je zatrdil, da DVP odklanja vsako sodelovanje v prizadevanjih za spremembo državne oblike in da bo branila republikansko državo ne le proti ustavi nasprotujočim eksperimentom, ampak tudi proti vsem tistim, ki bi o vprašanju državne oblike sploh hoteli razpravljati.⁸

Vprašanje državne oblike je bilo torej za liberalni tabor urejeno. Svojo pozornost je zato liberalna politika usmerila predvsem na vprašanje oblike državne ureditve oziroma na vprašanje t. i. reforme Reicha, ki je bilo eno izmed najbolj perečih vprašanj weimarskega državnega življenja in s katerim so se - kot pravi Hagen Schulze - ukvarjali politiki in strokovnjaki za državno pravo skozi ves weimarski čas.⁹ Da pa bi lahko ocenili gledanje nemškega političnega liberalizma na weimarsko ustavnopravno problematiko, pa je na kratko najprej potrebno razjasniti državno-pravno bit weimarske skupnosti.

Weimarsko republiko lahko najprimerneje označimo kot unitarno zvezno državo, saj je njen ustavnopolitični smisel temeljil v prepletanju unitarnih in federativnih prvin državne ureditve, pri čemer je bil na prvo mesto postavljen unitaristični državno-

⁵ Dr. Gertrud Bäumer, Grundlagen demokratischer Politik, Karlsruhe 1928, str. 29. (Navajam: Bäumer, Grundlagen demokratischer Politik).

⁶ Rochus Frhr. v. Rheinbaben, Liberale Politik im neuen Reiche, Karlsruhe 1928, str. 63.

⁷ Bäumer, Grundlagen demokratischer Politik, str. 61.

⁸ Gustav Stresemann, Vermächtnis. Der Nachlass in drei Bänden, Zweiter Band, Berlin 1932, str. 51, isti, Schriften, Berlin 1976, str. 326. (Navajam: Stresemann, Schriften). - Omenjeno trditev je G. Stresemann zapisal v članku »Deutsche Volkspartei und Reichspräsidentenwahl«, ki ga je izvirno objavil »Die Zeit«, št. 169, 19. 4. 1925.

⁹ Schultze, Weimar, str. 94-95.

pravni princip.¹⁰ Weimarska ustava je namreč zelo močno utemeljila načelo državne enotnosti, kajti po njej že weimarsko državno ozemlje ni pomenilo skupka deželnih ozemelj, marveč je predstavljalo le enotno področje delovanja državne oblasti. Ravno tako prebivalstvo države ni predstavljalo skupka prebivalstva dežel, ampak je le kot nacionalna enota tvorilo unitarističnega nosilca državne oblasti. To je pomenilo, da je bila državna (rajhovska) oblast nasproti deželam samostojna tako po svojem nosilcu, kot tudi po svojih organih in funkcijah enotne državne oblasti. Zaradi tega v weimarski republiki ni obstajala nikakršna deljena suverenost med državo (Reichom)¹¹ in deželami, ampak je obstajala samo ena suverenost, suverenost Reicha, medtem ko dežele suverenosti niso imele in so bile državnopravno Reichu podrejene. Toda kljub temu temeljnemu načelu nacionalno-državne enotnosti pa je imela weimarska republika zvezni značaj notranje državne organiziranosti. Dežele so imele ustavno avtonomijo, tj. pravno moč za samostojno in svobodno oblikovanje temeljnih državnih zakonov, čeprav je bil ta znak njihove državne oblasti omejen skozi nekatere rajhovske ustavno-pravne predpise in smernice. Hkrati je bila skozi parlament (Reichsrat) izvedena tudi organska povezanost med deželami in Reichom, kajti ta organ ni imel unitarnega, marveč federativni značaj. V tvorjenju in izražanju državne volje so namreč dežele sodelovale zlasti skozi parlament, ki je bil organ, kateri jim je omogočal sodelovati na področju zakonodaje in državne uprave.¹² Takšen organizacijski princip weimarskega državnega sistema je rodil nasprotja med Reichom in deželami, nasprotja med državnim centralizmom in partikularističnimi interesi dežel, ki so na osnovi zavesti o svoji historični državnopravni individualnosti skozi t.i. reformo Reicha zahtevale federativno preureditev države. Ta nasprotja so se najbolj izrazito kazala v razmerju med Reichom in deželo Prusijo, ki je obsegala dve tretjini državnega ozemlja in ki je ob tem z že obstoječimi državnopravnimi pristojnostmi ogrožala takratno weimarsko državno strukturo.

Temeljna vprašanja razmerja med Reichom in deželami je postavila Nemška demokratska stranka, ki je opredelila državnoteoretično in državnopravno vsebino weimarske ustave. V tej stranki je bilo zbrano tedanje jedro nemških pravnih strokovnjakov (Max Weber, Friedrich Naumann, Theodor Heuss in Hugo Preuss), ki so z

¹⁰ Oceno, da je Weimarska republika v državnopravnem pogledu predstavljala unitaristično zvezno državo, v kateri je bil kot prevladujoč uveljavljen unitarni državni princip, zastopa in tudi zelo natančno utemeljuje nedvomno najboljši poznavalec nemške državnopravne zgodovine Ernst Rudolf Huber v svojem znanem delu *Deutsche Verfassungsgeschichte seit 1789*, Band VI, *Die Weimarer Reichsverfassung*, Stuttgart-Berlin-Köln-Mainz 1981, str. 55-81. (Navajam: Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, VI). Takega mnenja so tudi drugi poznavalci državnopravne problematike v nemškem zgodovinskem razvoju, med katerimi naj omenimo predvsem, Friedricha Gieseja, ki v svojem delu *Staatsrecht. Grundlagen - Deutsche Verfassungen - Ausländische Verfassungssysteme*, Wiesbaden 1956 (str. 89-97), na osnovi natančne državnopravne analize prav tako označuje Weimarsko republiko kot unitaristično zvezno državo. (Navajam: Giese, *Staatsrecht*).

¹¹ Izraz *das Reich* je v besedilu uporabljen kot nemški sinonim za besedo *der Staat* (država). Ta sinonim so v Nemčiji v dvajsetih letih često uporabljali namesto izraza *der Staat*, enako pa ga uporablja tudi nemška histografija pri obravnavanju različnih vprašanj, ki zadevajo obdobje weimarske republike. Izraz *das Reich* nima v tem primeru nobene zveze z uporabo, ki jo je dobil kasneje v dobi nacizma.

¹² Giese, *Staatsrecht*, str. 90-92, 129, 119; Huber, *Deutsche Verfassungsgeschichte*, VI, str. 67, 60.

oblikovanjem ustave uresničili politične cilje levega liberalizma: državnopravno oslabeitev Prusije in novo oblikovanje Reicha kot decentralizirane enotne države, v kateri se izvajajo vse državne naloge z vrha države, medtem ko so dežele potisnjene pod prevladujočo reichovsko oblast.¹³ O takem značaju novega Reicha je že pred sprejemom ustave (11. avgusta 1919), veliko pisal in govoril njen glavni tvorec Hugo Preuss, ki je opozarjal, da je pri obnovitvi Nemčije bistveno vprašanje ali naj postane Nemčija zopet zveza posameznih, v sebi konstituiranih držav, kot je bil to stari Reich, ki je temeljil na pruski hegemoniji – ali pa naj se oblikuje kot nacionalna država, ki se deli v posamezne pokrajine, katere imajo za določene zadeve samoupravo.¹⁴ Poudarjal je, da je za DDP odločujoča temeljna misel o krepitvi države,¹⁵ ki bi morala biti – prosta pruske hegemonije – organizirana preko vseh dežel s svojo samostojno centralno oblastjo.¹⁶ V tem smislu je bila zanj (seveda v republikanski državni obliki) lahko utemeljena državna enotnost samo na osnovi hkratne (nacionalne) enotnosti nemškega naroda. To načelo je posebej poudaril na drugi konferenci dežel, 25. in 26. januarja 1919, ko je dejal, da obstaja »samo en nemški narod; ni nobenega pruskega, nobenega bavarskega naroda in republika kot oblika države, se lahko opira samo na nacionalno enotnost ljudstva«.¹⁷ To je bila stalnica njegovega gledanja na vprašanje notranje organizacije nemškega državnega življenja. Tako je v letih po sprejemu ustave v zvezi z vprašanjem reforme Reicha poudarjal, »da sta enotnost ljudstva in države primarna, delitev v dežele pa je sekundarna«.¹⁸ Državnost dežel je predstavljala zanj nacionalno nemoč,¹⁹ kajti po njegovem mnenju so bile dežele le členi enotnega nemškega državnega ljudstva, ki podlegajo življenjskim interesom preoblikovane nacionalne države.²⁰

¹³ Schulze, Weimar, str. 78. O državnopravni strukturi weimarske ustave ter delu levoliberalnih politikov in državnopravnih strokovnjakov v weimarski ustavodajni skupščini, na osnovi dobrega poznavanja te problematike sintetično piše tudi Karl Dietrich Bracher v svoji knjigi *Die Entstehung der Weimarer Verfassung*, Hannover 1963, str. 16–25.

¹⁴ *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien, Drittes Reich, Die Weimarer Republik*, Band 5, *Linksliberalismus in der Weimarer Republik. Die Führungsgremien der Deutschen Demokratischen Partei und der Deutschen Staatspartei 1918–1933*. (Herausgegeben von Karl Dietrich Bracher, Erich Matthias und Rudolf Morsey, eingeleitet von Lothar Albertin, bearbeitet von Konstanze Wegner in Verbindung mit Lothar Albertin), Düsseldorf 1980, Nr. 15, Sitzung des Hauptvorstandes, 4. 2. 1919, str. 35. (Navajam: *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien*, Band 5, *Die Weimarer Republik*, DDP/DStP).

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Uveljavitev tega principa organiziranosti nove nemške države je H. Preuss zelo odločno zagovarjal v svojem govoru »Utemeljitev osnutka ustave za nemški Reich« (Begründung des Entwurfs einer Verfassung für das Deutsche Reich), na 14. seji weimarske ustavodajne skupščine, 24. februarja 1919. – Glej Hugo Preuss, *Staat, Recht und Freiheit*, Tübingen 1926, str. 400.

¹⁷ *Dokumente zur deutschen Verfassungsgeschichte*, Band 3. *Dokumente der Novemberrevolution und der Weimarer Republik 1918–1933*. (Herausgegeben von Prof. Dr. Ernst Rudolf Huber), Stuttgart–Berlin–Köln–Mainz 1966, Nr. 40, Erklärung des Staatssekretärs des Reichsamts des Innern Dr. Preuss auf der zweiten Länderkonferenz vom 25./26. Januar 1919, str. 30.

¹⁸ Navedek je vzet iz Preussovega dela *Deutschlands republikanische Reichsverfassung*, Berlin 1923. Navajam po: Federico Federici, *Der deutsche Liberalismus. Die Entwicklung einer politischen Idee von Immanuel Kant bis Thomas Mann*, Zürich 1946, str. 386.

¹⁹ Dr. Hugo Preuss, *Um die Reichsverfassung von Weimar*, Berlin 1924, str. 29.

²⁰ Hugo Preuss, *Der deutsche Nationalstaat*, Frankfurt 1924, str. 137.

Táke poglede enega izmed najvažnejših idejnih voditeljev DDP, je uveljavljala tudi stranka sama, ki se je že v svojem programu, sprejetem leta 1919 zavzela za enotno nemško državo in zagovarjala poenotenje državne uprave s tem, da naj bi se znotraj svobodne in obsežne samouprave uravnavala ureditev dežel in občin po istih načelih.²¹ To je bila usmeritev, ki je v stranki ostala veljavna in ki jo je na sejah strankinega načelstva večkrat poudarjal predsednik DDP v letih 1924–1930, Erich Koch. Državni unitarizem je imel za upravičeno idejo,²² čeprav decentralizacije Reicha ni odklanjal. Toda po njegovem mnenju so si morali demokrati prizadevati za to, da bi bil partikularizem zadušen tudi v federalizmu.²³ Na osnovi takega gledanja na vprašanje razmerja med Reichom in deželami, je leta 1927 pripravil tudi načrt za reformo Reicha, ki je bil na strankinem zboru aprila 1927 v Hannoveru sprejet kot državnopравни program DDP. Kochov načrt je krepil model decentralizirane enotne države in je temeljil v tem, da naj bi suvereni Reich, ki bi še vedno obdržal odločanje o narodovih življenjskih vprašanjih, omogočil skozi kontrolo deželnih oblasti decentralizirano izvajanje državnih zakonov.²⁴

DDP je s takim načrtom državne preureditve vsekakor potrdila svojo vlogo stranke reichovske enotnosti, ki jo je imela ves čas svojega obstoja. Podobno je bila naravnana tudi DVP, ki je v svoj program, sprejet leta 1919, postavila zahtevo po enotni nemški državi »z obširno samoupravo in varovanjem posebnosti posameznih zgodovinsko, kulturno in gospodarsko skupaj povezanih pokrajin«. Tudi kasneje se je DVP zavzemala »za rajhovsko misel, za neokrnjeno enotnost Reicha proti vsem partikularističnim razdruževalnim prizadevanjem«. Kot je v svojem govoru 15. aprila 1928 v Münchnu posebej opozoril voditelj DVP, G. Stresemann, je namreč bilo povsem nesprejemljivo, »da bi kjerkoli v Nemčiji obstajal dvom v rajhovsko misel«. Kar je zadevalo prusko vprašanje pa je dejal, da je potrebno ustvariti tesno zvezo med Reichom in Prusijo.²⁸ Tako sta torej tudi v tem vprašanju – vprašanju oblike državne

²¹ Wilhelm Mommsen, *Deutsche Parteiprogramme*, München 1960, str. 509. (Navajam: Mommsen, *Deutsche Parteiprogramme*). DDP je na začetku svojega obstoja, ko so različni politični dejavniki v prvih letih po nastanku weimarske republike često predstavljali svoje poglede na vprašanje oblike državne ureditve, tudi v drugih programskih izjavah posebej poudarjala, da se v državnopravnem pogledu zavzema za enotno nemško državo. Tako je v svoj volilni razglas iz aprila 1920 med drugim zapisala, da se zavzema za »enoten nemški Reich z demokratično samoupravo dežel«. – Dr. Felix Salomon, *Die deutschen Parteiprogramme*, Heft 3: *Von der Revolution bis zum neuen Reichstag 1918–1920*, Leipzig, Berlin 1920, str. 84. (Navajam: Salomon, *Die deutschen Parteiprogramme*).

²² *Quellen zur Geschichte des Parlamentarismus und der politischen Parteien*, Band 5, *Die Weimarer Republik*, DDP/DStP, Nr. 129, Sitzung des Parteiausschusses, 24. 1. 1926, str. 374.

²³ Prav tam, Nr. 112, Sitzung des Parteiausschusses, 27. 1. 1924, str. 307.

²⁴ Schneider, *Die Deutsche Demokratische Partei*, str. 152. Opozorjam, da W. Schneider na tem mestu precej podrobno pojasnjuje bistvene značilnosti Kochovega načrta o reformi Reicha. O tem načrtu piše v svoji monografiji tudi W. Stephan, ki Kochov načrt hkrati še v celoti objavlja. (Stephan, *Aufstieg und Verfall des Linkliberalismus*, str. 354–358). Enako v že navajani monografiji o tem piše tudi J. C. Hess. (Hess, »Das ganze Deutschland soll es sein«, str. 335).

²⁵ Mommsen, *Deutsche Parteiprogramme*, str. 520–521.

²⁶ Salomon, *Die deutschen Parteiprogramme*, str. 116. – Ta poudarek je zapisala DVP v svoj volilni razglas iz aprila 1920.

²⁷ Gustav Stresemann, *Vermächtnis. Der Nachlass in drei Bänden. Dritter Band*, Berlin 1933, str. 294.

²⁸ Prav tam.

ureditve – obe nemški liberalni stranki zastopali enaka stališča.²⁹ Zagovarjali sta nemški državni unitarizem, in sicer na osnovi hotenja, da bi bila skozi avtoriteto centralne državne oblasti zagotovljena državna enotnost weimarske skupnosti, s čimer naj bi nemški narod nasproti prejšnji državnopravni razdrobljenosti na male državice in nasproti pruski hegemoniji v cesarski Nemčiji, lahko v novonastali weimarski republiki živel uravnoteženo in skladno državno življenje.

Če sedaj ob zaključku primerjamo poglede, ki sta jih v dvajsetih letih imela nemški liberalni tabor in liberalni tabor v Jugoslaviji o narodu, vprašanju državne forme in oblike državne ureditve, je treba najprej ugotoviti, da sta bili obe državi, nemška in jugoslovanska v državnopravnem pogledu enako zgrajeni. V obeh je bil uveljavljen unitaristični državni princip, ki je utemeljeval enotno centralno državno oblast in s tem tudi ustavnopravno enotnost njunega državnega ozemlja. Enako je bilo v obeh državah uveljavljeno tudi načelo nacionalne enotnosti njunega prebivalstva tako, da sta oba tabora delovala v okviru enako opredeljenih smernic državnega in nacionalnega razvoja. Kljub temu, da sta se nemški in jugoslovanski liberalni tabor povsem ujemala v podpiranju centralističnega in nacionalnounitarističnega državnega razvoja, pa je v njuni nacionalnoteoretični misli in programskopolitični praksi obstajala globoka vsebinska razlika. Medtem ko je nemški liberalni tabor znotraj zgodovinsko že izoblikovane narodne celote afirmativno sprejemal narod kot izvorno in organsko družbeno skupnost ter podpiral zgodovinsko naprednejšo republikansko državno obliko, sta slovenski in jugoslovanski liberalizem zanikala obstoj posameznih, že konstituiranih narodov v jugoslovanski državi in brez odpora pristajala na izmišljeni jugoslovanski nacionalni integralizem – poleg tega pa tudi na monarhizem. Prav tako pa sta se s pristajanjem na unitaristični državni princip bistveno ločevala od nemškega liberalizma. Nemškemu liberalnemu taboru je namreč bil državni unitarizem instrument nove preureditve nacionalnega in državnega življenja, v katerem predvsem ne bi bilo prostora za hegemonijo enega, tj. pruskega dela države nad njenimi drugimi deli, jugoslovanski liberalni tabor, ki je deloval zlasti preko vsedržavne Jugoslovanske demokratske stranke (leta 1924 preimenovane v Samostojno demokratsko stranko), pa je s svojim centralističnim in nacionalnounitarističnim programom in politično akcijo dejansko podpiral velikosrbski hegemonizem, ki se je skozi centralistično državno ureditev kazal skladno z interesi srbske kraljevske hiše Karadjordjevičev, v izraziti prevladi velikosrbstva na vseh področjih družbenopolitičnega, kulturnega in gospodarskega življenja v Kraljevini SHS. Jugoslovanski (in slovenski) liberalizem sta torej bila politično konservativna in neustvarjalna. Odklanjala nista hegemonističnih odnosov v dr-

²⁹ Kljub enakim programskim izhodiščem in političnim poudarkom DDP in DVP, ki so uveljavljali nemško državno enotnost, pa lahko opozorimo na določeno razliko, ki se je v prvi polovici dvajsetih let pojavila med obema liberalnima strankama glede vprašanja razmerja med deželami in Reichom. Takrat namreč DVP načelno ni tako dosledno kot DDP odklanjala možnosti za močnejšo decentralizacijo države. Tega sicer ni razložila v nobenem posebnem državnopravnem načrtu, a če povzamemo iz govora, ki ga je imel G. Stresemann 11. novembra 1923 v Halleju, so v tistem trenutku v stranki ocenjevali, da »bi nasproti sedanjim razmeram morala biti posebno življenje ljudstev in odgovornost dežel okrepljena«. – Gustav Stresemann, *Vermächtnis. Der Nachlass in drei Bänden. Erster Band*, Berlin 1932, str. 209, isti, *Schriften*, str. 299.

žavi, kar jima je onemogočilo, da bi bila eden izmed nosilcev takratnih teženj po demokratični preobrazbi jugoslovanske skupnosti, s sprejemanjem neobstoječega in ustavno vsiljenega nacionalnega unitarizma pa sta se dokazala tudi kot politična sila, ki se je zavestno odločila, da obide nacionalni problem.

DER DEUTSCHE LIBERALISMUS UND DIE FRAGE DER NATION, UND DER
STAATSORDNUNG. DER VERGLEICH MIT JUGOSLAWIEN IN DEN ZWANZIGER JAHREN

Z u s a m m e n f a s s u n g

Der Vergleich des nationalpolitischen Gedankes, staatsrechtlicher Konzepte und politischer Praxis, die in den Zwanziger Jahren vom deutschen und jugoslawischen liberalen Lager hinsichtlich der Frage der Nation gebildet wurde, gründet in der Feststellung, dass beide Lager im Rahmen der in der Verfassung gleich verankerten Richtlinien der staatlichen und nationalen Entwicklung wirkten. In den beiden Staaten – in der Weimarer Republik und im Königreich SHS – war der unitaristische Staatsgrundsatz verwirklicht, der eine einheitliche zentrale Staatsgewalt begründete. Dabei wurde ausschliesslich auch der Grundsatz der nationalen Einheit ihrer Bewohner betont. Das Letztere hat im jugoslawischen Staat konkret bedeutet, daß Jugoslawien (Königreich SHS) trotz seines Vielvölkercharakters nur als Staat eines (nichtexistenten) jugoslawischen Nation bestimmt war. Die liberalen politischen Kräfte in Jugoslawien nahmen eine solche Definition an, willigten in die jugoslawische nationale Integrität und in den monarchistischen Staatszentrismus ein. Darin unterschieden sie sich wesentlich vom deutschen Liberalismus, obwohl dieser ebenfalls den Grundsatz des nationalen Unitarismus und zentralistisch organisierten Staates verteidigte. Aber der deutsche Liberalismus, der das Volk als eine ursprüngliche und organische Gesellschaftsgemeinschaft affirmativ annahm, ist dabei von einer völlig anderen politischen Sicht auf die Frage der Staatsform und der staatsrechtlichen Ordnung des nationalen Lebens ausgegangen. Beide liberale Parteien, über die er politisch wirkte – Deutsche Demokratische Partei und Deutsche Volkspartei – haben die republikanische Regierungsform unterstützt. Ausserdem haben sie sich entschieden für einen dezentralisierten einheitlichen deutschen Staat eingesetzt. Alle Staatsaufgaben sollten von der Staatsführung aus ausgeführt werden, während die Länder unter die vorherrschende Reichsgewalt zurückgedrängt werden. Der Grund dafür ist, dass durch die Autorität der zentralen Staatsgewalt die staatliche Einheit der Weimar Gemeinschaft garantiert ist, womit das deutsche Volk gegenüber der früheren staatsrechtlichen Zersplitterung auf kleine Ländchen und gegenüber der preußischen Hegemonie im Kaiserreich Deutschland in einer neugegründeten Weimarer Republik ein ausgeglichenes und einvernehmliches Staatsleben führen könnte. Der jugoslawische Liberalismus, der die Existenz einzelner, schon konstituierter Nationen im jugoslawischen Staat negierte und die historische unfortschrittliche monarchistische Staatsform annahm, hat mit der Einwilligung in das unitaristische Staatsprinzip die großserbische Hegemonie unterstützt, die sich durch die zentralistische Staatsordnung einvernehmlich mit den Interessen der serbischen königlichen Dynastie der Karadjordjević in ausgeprägter Vorherrschaft des Großserbentums auf allen Gebieten des Gesellschafts-, politischen, Kultur- und Wirtschaftslebens zeigte. Vergleichen mit dem deutschen Liberalismus war er konservativ und unkreativ, hat er doch die hegemonistischen Verhältnisse im jugoslawischen Staat nicht abgelehnt. Mit der Annahme des jugoslawischen Nationalintegralismus hat er sich aber auch als eine durchaus unkreative politische Kraft bewiesen, die die Frage der Nation bewußt umging.